

*Євген Вікторович Білозьоров,
заступник директора Навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: 0000-0002-7824-6786*

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД У ПРАВОЗНАВСТВІ: МЕЖІ ТА ПРИНЦИПИ ЗАСТОСУВАННЯ

Постановка проблеми. На сьогодні особливої актуальності набуло питання подальшої гармонізації національного законодавства з системою нормативного регулювання в Європейському Союзі, що, своєю чергою, зумовлює необхідність проведення відповідних наукових досліджень такого процесу гармонізації, шляхів удосконалення відповідної діяльності правотворчих та правозастосовних суб'єктів тощо. Наведене визначає потребу зміни методологічного підґрунтя ґносеології царини права, яка має ґрунтуватися не на юридичному позитивізмі (за домінування якого фактично заперечується природний характер людських прав, їх невідчужуваний і невід'ємний характер). Особливо зважаючи на той факт, що в чинній Конституції України закріплено як основну цінність людину та її права, а також визнано принцип верховенства права та ідеологічний плюралізм.

Одним із епістемологічних засобів, що може ефективно використовуватися для пізнання правових явищ, є діяльнісний підхід, який досліджує динамічну природу права, а також вивчає пов'язаність права з людською діяльністю через визначення правил співжиття та взаємодії членів соціуму. Водночас слід наголосити, що потенційні ґносеологічні можливості діяльнісного підходу (теорії діяльності) на сьогодні не використано повною мірою для пізнання правових явищ. Необхідно зазначити, що важливою частиною наукового пізнання є виокремлення предмета дослідження, що визначає межі ґносеології відповідного явища чи процесу. Багато в чому саме це положення закріплює науковий характер дослідження у тому контексті, що наукова розвідка на відміну від інших форм пізнання (наприклад, релігійного) займається ґносеологією конкретно визначених об'єктів, існування (функціонування) яких має певні закономірності. Відповідно, розглядаючи діяльнісний підхід як складову методології вітчизняного правознавства, доцільно з'ясувати межі, а також принципи його застосування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Одразу слід вказати на те, що теорія діяльності не стала предметом системного дослідження саме як складова правничої науки. Відповідно майже відсутні роботи, в яких розглядаються межі та принципи застосування діяльнісного підходу для пізнання правових явищ. Водночас вітчизняні науковці у своїх працях звертають увагу на окремі аспекти потенційних можливостей застосування діяльнісного підходу для ґносеології правових явищ і процесів. Відзначимо також, що доволі часто вчені при проведенні досліджень відзначають про використання діяльнісного підходу, хоча при цьому детально не розкривають саме його ґносеологічний потенціал [1, с. 3].

Серед вітчизняних авторів, які досліджували ґносеологічні можливості застосування діяльнісного підходу у царині права, варто згадати В. Бабкіна, С. Бобробник, В. Бакуменка, В. Боняк, С. Гусарева, Л. Луць, О. Мінченко, Н. Пархоменко, Д. Тихомирова, О. Тихомирова, В. Федоренка, О. Чорнобай та ін.

Найбільш системними, на нашу думку, є результати ґносеології цього питання, викладені у працях С. Гусарева. Так, означений науковець відзначає правові явища та процеси, що можуть бути об'єктом дослідження за допомогою діяльнісного підходу. Вчений узагальнює, що це можуть бути дослідження, присвячені вивченню окремо взятої особи, колективу осіб, стану взаємодії служб, підрозділів, установ, а також питання, пов'язані з функціонуванням соціально-правового інституту, галузі правових робіт, якості нормативної бази діяльності, проблемами реалізації права, забезпеченням режиму законності тощо [1, с. 32].

Потенційні гносеологічні можливості використання діяльнісного підходу у царині права, зокрема, для пізнання конституційно-правових явищ, висвітлив В. Федоренко. На думку цього вченого, діяльнісний метод передбачає дослідження проблем теорії і практики конституційного права України виходячи з того, що саме діяльність суб'єктів конституційного права породжує, змінює, припиняє та поновлює певні види конституційних правовідносин [3, с. 51].

Мета статті. Метою дослідження є акцентування уваги науковців на важливості залучення до правознавства теорії діяльності як засобу інтерпретації правових явищ і процесів та визначення меж і принципів її застосування.

Основні результати дослідження. Перед висвітленням результатів дослідження варто наголосити на тому, що, по-перше, проблематика меж використання методологічного підходу загалом та діяльнісного підходу зокрема тісно пов'язана з іншим питанням – принципів застосування відповідного підходу (оскільки принципи визначають можливі напрями використання основних положень конкретної теорії, її кордони). Саме тому у цій роботі ми розглядаємо їх як єдиний предмет дослідження. При цьому ми розглядаємо діяльнісний підхід (теорію діяльності) саме в контексті пізнання правових явищ.

По-друге, пропедевтичними положеннями щодо меж і принципів використання діяльнісного підходу є означена вища проблематика розмежування наукового та ненаукового знання. У науці ніколи немає достатніх підстав для впевненості, що істина досягнута. Емпіричний базис не є чимось беззаперечно істинним, а є продуктом концепції, яка, своєю чергою, залежить від відповідної теорії [4, с. 147].

У цьому ж контексті варто згадати і погляди британсько-австрійського філософа Карла Поппера щодо формування системи нових знань. На думку означеного мислителя, підґрунтям нової наукової теорії повинна бути нова й проста для сприйняття ідея; ця нова наукова теорія повинна піддаватися перевірці та по-новому пояснювати явища і процеси; нова наукова теорія має вирішувати нові завдання, що виникають у царині, що інтерпретується. Означені ідеї К. Поппера об'єктивували у таку формулу, що позначає появу нової наукової теорії: $P_1 \rightarrow TT \rightarrow EE \rightarrow P_2$. При цьому буквеним позначенням відповідає таке значення: P_1 – певна проблема, TT – попереднє (чи пробне) рішення цієї проблеми, пробна теорія, EE – критика пробної теорії та усунення помилок, P_2 – змінена проблема чи нова, більш глибока, проблемна ситуація [5, с. 297].

Переосмислення вітчизняною правничою наукою гносеологічних можливостей юридичного нормативізму, який на сьогодні не відповідає вимогам часу, розглядаючи людину як пасивного об'єкта впливу органів публічної влади, воля якої ототожнюється з правом, створює можливість для залучення до правознавства теорії діяльності як такої, що може пояснювати правові явища та процеси. Відзначимо, що теорію як складову правознавства можна розглядати і як результат відповіді на виклики сьогодення, які постали перед комунікативною теорією права. При цьому перша може інтерпретуватися як своєрідна міжгалузева система знань, наріжною основою якої є, з одного боку, функціонування права для забезпечення людської діяльності та, з другого – існування права в сфері людської діяльності та як результат людської діяльності.

Повертаючись до меж пізнання, доцільно також вказати на рамки людського пізнання як такого. Тому як би не збільшувалося наше знання, воно ніколи не стане абсолютним. Саме проти необґрунтованих претензій науки, догматичних забобонів про її всесилля й спрямований реальний зміст кантівського гносеологічного вчення [6].

Відповідно, теорія діяльності як гносеологічна складова правничої науки також має свої пізнавальні межі: за її допомогою не можна пояснити абсолютно всі явища та процеси царини права. Більше того, оскільки завданням науки є «віднайдення» закономірностей (тенденцій), то діялісність теорія об'єктом пізнання має ті процеси і явища, що є повторюваними.

Фактором, що визначає межі використання теорії діяльності як складової правничої науки, є природа діяльності. Відповідно застосування її положень для інтерпретації статичних явищ не буде результативним. Тому предметом вивчення діялісної теорії передусім є явища динамічні. Найбільш ефективною буде інтерпретація за допомогою цього гносеологічного засобу процесів у царині права, а саме: правотворчість, правозастосування, правова інтерпретація, правничий процес загалом тощо. Водночас наголосимо, що саме право доцільно розглядати як явище динамічне

(хоча, виходячи з його соціокультурної природи, така «динаміка» переважно здійснюється поступово; за винятком окремих «революційних» змін).

Таким чином, фактори меж застосування діяльнісної теорії мають бінарний характер: з одного боку, це сама природа наукового пізнання, що зумовлює об'єкт гносеології; з другого – це природа самої діяльності, яка обмежує ефективність використання положень діяльнісної теорії до динамічних явищ і процесів у царині права.

Щодо принципів застосування положень відповідної наукової теорії для інтерпретації пізнаних явищ і процесів, то ця проблематика переважно не є предметом гносеології вітчизняних вчених, зокрема у сфері правознавства. Хоча в означеному контексті не можна не згадати дослідження В. Татенка «Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір», в якому, серед іншого, автор аргументує доцільність застосування суб'єктно-вчинкового підходу для пізнання соціально-психологічних явищ. На думку вітчизняного науковця, серед принципів соціально-психологічного пізнання доцільно розглядати такі наукові принципи, що мають основоположний характер та включають уявлення про суб'єкт, об'єкт, предмет і метод, теорію і методологію конкретної науки [7, с. 95].

Зважаючи на означене, стає зрозумілим визначення принципів застосування теорії діяльності для інтерпретації правових явищ і процесів загальними положеннями про принципи наукового пізнання. Йдеться про принципи об'єктивності, усебічності та повноти наукової гносеології. Зміст цих принципів є доволі висвітленим. Тому ми акцентуємо увагу на тих принципах, які мають безпосереднє відношення до предмета нашого дослідження. На нашу думку, важливими у контексті нашого дослідження є два принципи: принцип суб'єкта та ситуативно-вчинковий.

Перший із них пов'язаний із тим, що у цивілізованому суспільстві основним суб'єктом права є людина з притаманною їй гідністю та правами. Нагадаємо, що відповідно до ст. 3 Конституції України саме людина, її життя та здоров'я, честь і гідність визнається найвищою соціальною цінністю [8]. Саме тому правові відносини є відносинами суб'єкт-суб'єктними (традиційно, наприклад, у політології, у сфері державного управління владні відносини розглядались як відносини суб'єкт-об'єктні); однак у межах права, в умовах дії принципу верховенства права саме людина є основною цінністю, тому її не можна розглядати як об'єкт. Додамо, що ще І. Кант наголошував, що людину слід завжди розглядати як мету і ніколи як засіб, що набуло відображення у сформульованому мислителем категоричному імперативі [9].

При цьому принцип суб'єкта спрямовує на інтерпретацію змісту суб'єкт-суб'єктної взаємодії, на сутнісні характеристики суб'єкта тощо. А це цілком відповідає теорії діяльності, яка й може бути ефективним гносеологічним засобом за таких обставин.

Ситуативно-вчинковий принцип повною мірою стосується й царини права, визначаючи напрям застосування положень діяльнісної теорії до пізнання правових явищ і процесів, зокрема, потребу розгляду умов реалізації правових положень, конкретних життєвих обставин, суб'єктивних елементів діяльності особи тощо. Доречно наголосити, що на використання саме такого підходу при прийнятті рішень вказує контент-аналіз справ, що розглядались Європейським судом з прав людини. Так, наприклад, у справі «Kasparov v. Russia» (спеціально акцентуємо увагу саме на цьому рішенні, що додатково підтверджує висловлене вище положення про домінування юридичного нормативізму та його несумісність з людськими правами) Суд відзначив: «Відправною точкою має бути конкретна ситуація, і повинна ураховуватися ціла низка критеріїв... Дійсно, контекст, в якому живається захід, є важливим фактором» [10].

Висновки. Таким чином, наукове обґрунтування залучення діяльнісної теорії до правознавства передбачає з'ясування можливості відокремлення наукового знання, що отримується в результаті використання цієї теорії від ненаукового та визначення меж і принципів застосування положень і висновків теорії для інтерпретації правових явищ і процесів.

Відзначимо, що висловлені нами ідеї про межі та принципи використання теорії діяльності як складової правознавства варто сприймати як заклик до наукової дискусії та подальшого розроблення окресленої проблематики. При цьому сама теорія діяльності може виступати пробною теорією (за термінологією Карла Поппера) або критикою пробної теорії (мається на увазі комунікативна теорія права).

Список використаних джерел

1. Кучук А. М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2007. 20 с.
2. Гусарев С. Д. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства. *Альманах права*. 2011. Вип. 2. С. 29–33.
3. Федоренко В. Л. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні. Київ: НАПрН України, Київський регіональний центр, 2015. 64 с.
4. Лакатос І. Методологія наукових дослідницьких програм. *Вопросы философии*. 1995. № 4. С. 147.
5. Popper K. R. *Objective Knowledge*. Oxford University Press; Revised edition, 1972. 390 p.
6. Сінельнікова М. В. Межі людського пізнання у філософії І. Канта. *Актуальні питання філософії та соціології*. 2017. № 20. С. 112–114. DOI: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i.800>.
7. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір: монограф. Київ: Міленіум, 2017. 184 с.
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 22.05.2022).
9. Іммануїл Кант. Критика чистого розуму. Переклад з німецької Ігоря Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.
10. Case of Kasparov v. Russia. Application no. 53659/07. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-167094> (дата звернення: 20.05.2022).

References

1. Kuchuk A. M. *Teoretyko-pravovi zasady pravookhoronnoi diialnosti v Ukraini: avtoref. dys. ... kand.iuryd. nauk: 12.00.01*. Kyiv, 2007. 20 s.
2. Husariev S.D. *Diialnisnyi pidkhyd u strukturi metodolohii suchasnoho pravoznavstva. Almanakh prava*. 2011. Vyp. 2. S. 29–33.
3. Fedorenko V. L. *Metodolohiia suchasnykh konstytutsiino-pravovykh doslidzhen v Ukraini*. Kyiv: NAPrN Ukrainy, Kyivskyi rehionalnyi tsentr, 2015. 64 s.
4. Lakatos I. *Metodologiya nauchnykh issledovatel'skikh programm. Voprosy filosofii*. 1995. № 4. S. 147.
5. Popper K.R. *Objective Knowledge*. Oxford University Press; Revised edition, 1972. 390 p.
6. Sinelnikova M.V. *Mezhi liudskoho piznannia u filosofii I. Kanta. Aktualni pytannia filosofii ta sotsiolohii*. 2017. № 20. S. 112–114. DOI: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i.800>
7. Tatenko V. *Metodolohiia subiektno-vchynkovoho pidkhodu: sotsialno-psykholohichni vymir: monohraf*. Kyiv: Milenium, 2017. 184 s.
8. *Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (data zvernennia: 22.05.2022).
9. Immanuel Kant. *Krytyka chystoho rozumu*. Pereklad z nimetskoï Ihoria Burkovskoho. Kyiv: Yunivers, 2000. 504 s.
10. Case of Kasparov v. Russia. Application no. 53659/07. URL <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-167094> (data zvernennia: 20.05.2022).

Білозьоров Є. В. Діяльнісний підхід у правознавстві: межі та принципи застосування

Актуальність теми дослідження зумовлена важливістю залучення до правничої науки нових методологічних засобів (в умовах відмови від переважання юридичного нормативізму та проголошення ідеологічного плюралізму). Наголошується на зв'язку меж використання методологічного підходу загалом та діяльнісного підходу зокрема з питанням принципів застосування відповідного підходу.

Висвітлюється концепція Карла Поппера щодо формування системи нових знань у частині вимог до нової наукової теорії. Фактори меж застосування діяльнісної теорії мають бінарний характер: з одного боку, це сама природа наукового пізнання, що зумовлює об'єкт гносеології; з другого – це природа самої діяльності, яка обмежує ефективність використання положень діяльнісної теорії до динамічних явищ і процесів у царині права.

Наголошується на важливості двох принципів застосування теорії діяльності: принципу суб'єкта та ситуативно-вчинкового принципу. Принцип суб'єкта спрямовує на інтерпретацію змісту суб'єкт-суб'єктної взаємодії, на сутнісні характеристики суб'єкта тощо. Другий принцип визначає потребу розгляду умов реалізації правових положень, конкретних життєвих обставин, суб'єктивних елементів діяльності особи.

Ключові слова: наукова теорія, методологія, правознавство, принцип суб'єкта, теорія діяльності.

Bilozorov Y. V. Activity Approach in Jurisprudence: Application Boundaries and Principles

The importance of involving new methodological instruments in legal science (in terms of abandoning the prevalence of legal normativism and the proclamation of ideological pluralism) has stipulated the urgency of the research.

The aim of the study is to focus the scholars' attention on the importance of involving into jurisprudence the activity-based theory as a means of interpreting legal phenomena and processes and determining the boundaries and principles of its application. It is noted that quite often domestic scientists while conducting research draw attention to the use of the activity based approach, although they do not reveal its epistemological potential in detail.

The connection of the boundaries of the use of the methodological approach in general and the activity based approach, in particular, with the issue of principles of the appropriate approach application (because the principles determine the possible ways of the fundamental provisions of a particular theory use, and its limits) is emphasized. Propaedeutic provisions on the limits and principles of the activity based approach are the issues of distinguishing between scientific and non-scientific knowledge.

Karl Popper's concept of forming a system of new knowledge in terms of requirements for new scientific theory is elucidated.

It is pointed out that the activity based theory as an epistemological component of legal science also has its cognitive boundaries: it cannot be used to explain absolutely all phenomena and processes in the field of law. The factors of the activity based theory application limits are binary: on the one hand – it is the very nature of scientific knowledge determining the object of epistemology; on the other hand, it is the nature of the activity itself that limits the effectiveness of the use of the provisions of activity based theory to dynamic phenomena and processes in the field of law.

The importance of two principles of the activity based theory application (except for the general scientific principles of objectivity; comprehensiveness and completeness): the principle of the subject and the situational and action principle is emphasized. The first of them is related to the fact that a person with inherent dignity and rights is the main subject of law in a civilized society. The principle of the subject directs to the interpretation of the content of the subject-subject interaction, to the essential characteristics of the subject, and etc. The second principle determines the need to consider the conditions for the implementation of legal provisions, specific life circumstances, subjective elements of the person's activity.

It is concluded that the scientific justification for the involvement of the activity based theory in jurisprudence involves clarifying the possibility of separating scientific knowledge resulting from the use of this theory from non-scientific and determining the boundaries and principles of applying the provisions and conclusions of the theory to interpret legal phenomena and processes. In this case, the theory of activity itself can be a test theory (by Karl Popper's terminology) or a critique of the test theory (bearing in mind the communicative theory of law).

Key words: scientific theory, methodology, jurisprudence, subject principle, theory of activity.

DOI: 10.33663/2524-017X-2022-13-29